

УДК 371.3:811.161.2:373.3

ЕФЕКТИВНІ ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ ТЕКСТОТВОРЕННЮ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Компаній О.В., к. пед. н.,
науковий кореспондент

*КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»
Херсонської обласної ради*

У статті звертається увага на лінгводидактичні засади навчання молодших школярів текстотворенню. Автором визначено дидактичні і методичні принципи, що зумовлюють зміст та вибір методів під час оволодіння процесом створення текстів; проаналізовано з позиції текстотворення сутність принципу науковості, доступності, свідомості і творчої активності, систематичності і послідовності, наступності і перспективності, наочності, текстоцентризму, комунікативної спрямованості, розуміння мовних значень, розвитку чуття мови, виразності мови, випереджаючого засвоєння усного мовлення перед письмовим; описано найефективніші наочні засоби, що дають змогу зручно візуалізувати статичну й динамічну інформацію, зацікавлювати школярів, подавати яскраво навчальний матеріал.

Ключові слова: *текстотворення, дидактичні принципи, методичні принципи, що обумовлені комунікативним підходом і розвитком мовлення, молодші школярі.*

В статье обращается внимание на лингводидактические принципы обучения младших школьников текстообразованию. Автором определены дидактические и методические принципы, которые предопределяют содержание создания текстов и выбор методов; проанализирована с позиции текстообразования сущность принципа научности, доступности, сознания и творческой активности, систематичности и последовательности, преемственности и перспективности, наглядности, текстоцентризма, коммуникативной направленности, понимания языковых значений, развития чувства языка, выразительности языка, опережающего усвоение устного текста перед письменным; описаны эффективные наглядные средства, дающие возможность удобно визуализировать статичную и динамическую информацию, заинтересовывать школьников, предлагать ярко изучаемый материал.

Ключевые слова: *текстообразование, дидактические принципы, методические принципы, которые обусловлены коммуникативным подходом и развитием связной речи, младшие школьники.*

Компаній О.В. EFFECTIVE PRINCIPLES OF STUDIES OF TEKSTOTVORENНЯ OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN ARE ON LESSONS OF UKRAINIAN

The article attention applies on didactic principles of studies of junior schoolchildren of creations of text. Didactics and methodical principles that predetermine maintenance of creation of texts and choice of methods are certain an author; essence of principle of scientific character (capture of knowledge certain totality) is analyzed under this visual angle), availability (teaching of material is from easy to difficult, from known to unknown), consciousness and creative activity (choice optimal on a volume, complication of material), systematic character and sequence (intercommunication of the mastered phenomena, in the certain sequence of their presentation), following and perspective (successive mastering of knowledge and abilities with support on studied on the level attained by students), evidentness (the use of evidentness is as illustrative and verbal supports), textostentrem (organization of educational process with text), communicative orientation (development of communicative-speech abilities is on the basis of exercises), understanding of language values (a comprehension and correct choice of values of words are in the construction of sentences in text), development of sense of language (realization of rightness it and stranger broadcasting), expressivenesses of language (feel expressivenesses of broadcasting, emotional tints of words), passing ahead mastering of the verbal broadcasting are before writing (creation of verbal texts then writing) from position of creations of text; the most effective evident facilities, that give an opportunity it comfortably to visualize static and dynamic information, interest schoolchildren, give material brightly, are described.

Key words: *creations of text, didactics principles, methodical principles that is conditioned by communicative approach and development of broadcasting, junior schoolchildren.*

У процесі модернізації освіти в Україні значна увага приділяється вихованню грамотної, продуктивно мислячої особистості, яка спроможна адекватно та доречно спілкуватися в конкретних ситуаціях, тобто будувати усні і письмові висловлювання (тексти). Важлива роль у розв'язанні названих

завдань належить початковій школі, оскільки в цей період закладається комунікативна компетентність, зокрема текстотворча.

Проблема текстотворення перебувала в центрі уваги багатьох учених (І. Арнольд, М. Бахтіна, С. Виготського, О. Горошкіної, Л. Добраєва, І. Зимньої, О. Леонтьєва,

М. Пентилюк, О. Москальської, Л. Мацько, Т. Радзівської, В. Статівки та ін.), які розглядали аспекти породження висловлювань, визначали методи, прийоми, вміння тощо. Однак недостатньо уваги приділено принципам, що сприяють формуванню навчання молодших школярів створювати тексти.

Метою статті є висвітлення найбільш типових принципів, які ефективно впливають на текстотворення молодших школярів на уроках української мови.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що ефективність навчання школярів будувати тексти залежить від принципів навчання, під якими розуміються основні вимоги, що забезпечують ефективне учіння і розвиток особистості.

Ураховуючи специфіку початкової школи, проаналізуємо необхідну, на нашу думку, групу дидактичних і методичних принципів, що зумовлюють зміст навчання текстотворення, вибір методів. Під цим кутом зору розглянемо такі дидактичні принципи науковості, доступності, свідомості і творчої активності, систематичності і послідовності, наступності і перспективності, наочності, та методичні принципи, що обумовлені комунікативним підходом (текстоцентризм, комунікативна спрямованість навчання) і розвитком мовлення (розуміння мовних значень, розвиток чуття мови, виразності мовлення, випереджаючого засвоєння усного мовлення перед письмовим).

Принцип *науковості* вимагає від школярів засвоєння встановлених наукою знань та обмежене до мінімуму введення наукових понять, що обґрунтовується віковими психологічними особливостями учнів [3, с. 129]. Разом із тим К. Плиско відмічає, що цей принцип «диктує необхідність відбору загальнонавчаних, достовірних відомостей про мову, які відповідають досягненням сучасної лінгвістичної науки й потрібні для формування мовних і мовленнєвих умінь і навичок» [10, с. 27]. В умовах текстотворення діти повинні оволодіти знаннями про мовлення, текст, типи, структурні їх особливості тощо.

Принцип *доступності* припускає такий обсяг інформації, котрий вивчається відповідно до реальних можливостей учнів сприймати, осмислювати і запам'ятовувати її за відведений навчальний час. Т. Яблонська пише, що «кожна наступна доза матеріалу, що вивчається, буде лише на порядок складнішою від попередньої, доповнюючи і розширюючи її» [14, с. 76]. Навчальний матеріал викладається від легкого до складного, від відомого до невідомого.

У процесі текстотворення доступність виявляється в роботі над типами текстів.

Наприклад, на одному занятті відбувається знайомство з розповіддю як типом тексту, його призначенням; на іншому – вивчається його структура, опрацьовується тема, основна думка, заголовок, план; на третьому – відбувається складання розповіді у різних жанрах.

Отже, цей принцип передбачає вибір учителем оптимального за обсягом, складністю матеріалу для сприймання, інтерпретації, створення та відтворення текстів з урахуванням здібностей, інтересів та нахилів учнів.

Принцип систематичності і послідовності вимагає, щоб знання, вміння і навички формувалися в системі, в певному порядку, коли кожен елемент логічно пов'язується з іншими, наступне спирається на попереднє.

Зазначимо, що особливу увагу до цього принципу привертала дослідники минулих століть. Я. Коменський вважав, що у природі і в навчанні все має бути взаємопов'язаним та цілевідповідним. Пізніше ці ідеї були розвинені К. Ушинським, котрий вказував на те, що «голова, наповнена хаотичними знаннями, схожа на комору, де панує безлад і де навіть сам хазяїн нічого не знайде» [15, с. 134].

У педагогічній літературі принцип системності як окремий не виділяється, а принцип послідовності і систематичності пояснюється через системність. Зміст принципу систематичності і послідовності до цього часу точно не визначений, сама назва формулюється по-різному. При цьому І. Малафійк відзначає, що формулювання систематичних і системних знань – злитий процес здійснення однієї і тієї ж логічної операції – систематизації знань, тобто зведення їх у певну систему [7]. І далі дослідник висловлює своє тлумачення цих термінів. Він пише: «У розумінні процесу цей термін означає регулярний, постійний, тобто такий, який увесь час повторюється, причому частота повторення значення не має. Ми відрізняємо систематизацію від систематичності. Систематичність вказує на те, що немає великого часового проміжку у навчанні та прогалів у логічній структурі знань. <...> Послідовність ґрунтується на порівнянні невідомого з раніше засвоєним, на підведенні складнішого до простішого, елементарного» [7].

В організації текстотворення принцип систематичності і послідовності установлює логічний поетапний перехід простого до складного, від відомого до невідомого; як зв'язок між засвоєним і новим матеріалом на аспектичних уроках та уроках зв'язного мовлення. Наприклад, робота над роз-

витком умінь створювати тексти на уроках української мови проводиться у 1 класі як фрагмент уроку протягом 15–20 хвилин, у 2–4 класах – один раз на два тижні у вигляді окремого уроку (17 годин на рік).

Як бачимо із сказаного, системність, послідовність являють собою єдиний принцип, що обґрунтовується взаємозв'язком засвоєних явищ, у певній послідовності їх подання.

Проблема *наступності й перспективності* досліджувалася ще з давніх часів (А. Дистервег, Я. Коменський, Й. Песталоцці, С. Русова, К. Ушинський тощо) і в наш час привертає увагу М. Вашуленка, М. Данилова, Є. Голобородько, А. Ломізова, А. Люблинської, М. Львова, Г. Михайловської, К. Плиско, О. Савченко та ін. На сучасному етапі у дидактив, на жаль, немає єдиного розуміння його сутності. Одні вчені поділяють принцип наступності і перспективності, розуміючи під наступністю науковість і системність у навчанні (Р. Щукіна), інші – розглядають як самостійне використання кожного принципу окремо (Б. Ананьєв, М. Львів, А. Орлова), треті порівнюють його з систематичністю і послідовністю (К. Бабанський).

Досліджуючи принцип перспективності та наступності, Є. Голобородько переконливо доводить, що він спостерігається не тільки між ланками навчання, але й в межах одного розділу науки з мови. Розробляючи методику вивчення такої складної частини мови, як дієслово, вчений звертає увагу на те, що «нове слід пізнавати на основі раніше вивченого, яка постійно розширюється» [2, с. 42].

На думку М. Львова, наступність полягає в послідовності та систематичності розміщення матеріалу, в опорі на вивчене і досягнутий учнями рівень мовленнєвого розвитку [6, с. 150]. К. Плиско зазначала, що цей принцип передбачає раціональне використання набутих раніше знань і навичок під час вивчення нового мовного матеріалу і підготовку до свідомого сприймання наступних тем [10, с. 39]. М. Вашуленко відмічає, що цей принцип передбачає поступове розширення й поглиблення теоретичних відомостей, по-перше, від класу до класу, а по-друге, при переході від початкової ланки до середньої [8, с. 23].

Успіх формування вмінь, з точки зору методистів (Г. Михайловської, О. Глазової, М. Пентиліук, К. Плиско, Л. Сугейко), багато в чому залежить від того, наскільки в ході навчання враховується взаємозв'язок вивчаючого матеріалу і з тим, що вивчався. Так, у текстотворенні формування такого умінь, як називати ознаки предметів ство-

рює перспективу для розвитку наступного, більш складного вмінь будувати опис за малюнками, запитаннями, серією малюнків, початком, опорними словами, і нарешті написання власного твору.

Отже, принцип перспективності та наступності забезпечує безперервний процес текстотворення, оскільки передбачає послідовне засвоєння знань і вмінь з опорою на вивчене і на досягнутий учнями рівень.

На сучасному етапі дидакти і методисти по-різному дають визначення сутності принципу *свідомості і творчої активності*. Багато уваги в своїх роботах учені приділяють першій стороні принципу – свідомості. Як правило, вона передбачає той факт, що учні повинні розуміти ті завдання, які перед ними ставляться, ті засоби і прийоми, що використовуються вчителем або можуть бути ними самостійно використані, і, нарешті, що особливо важливо з педагогічної точки зору, вміти оцінювати набуті знання, вмінь та навички.

Інша сторона цього принципу – творча активність – визначається як особлива потреба (Л. Божович); діяльність (Г. Люблинська); міра діяльності (В. Коган); активність у творчості або до творчості (В. Холоденко).

Творча активність молодшого школяра у різних видах діяльності прослідковується у пошуку нового, ініціативному та самостійному виборі об'єкта діяльності й у процесі її здійснення, в оригінальності способів, а також в умілому використанні знань, умінь і навичок. Вона формується у процесі діяльності, що виявляється у спрямованості та стійкості пізнавальних інтересів, прагненні до оволодіння новими знаннями.

Розвиток творчої активності в учнів, як зазначає О. Савченко, є складним багатоплановим процесом. Він спирається на такі пізнавальні і творчі здібності, як спостереження, уява, фантазія, бачення незвичайного у звичайному [12].

Як бачимо, творча активність розвивається і формується у процесі творчої діяльності та призводить до створення нового.

Проаналізувавши обидві сторони, можна зробити висновок, що цей принцип передбачає усвідомлене осмислення учнями навчального матеріалу, корисність придбаних знань та вмінь і творчого використання їх на практиці у процесі текстотворення.

Наукове обґрунтування принципу *наочності*, як зазначає І. Малафіїк, належить основоположнику наукової педагогіки, великому педагогу Я. Коменському, який сформулював його у вигляді правила [7]. Й. Песталоцці, А. Дистервег, Ж-Ж. Руссо наочність вважали основою природовідповідного навчання, надаючи великого значення

ознайомленню дітей з предметами, безпосередньо доступними їх органам чуття.

Особливу роль, як стверджує О. Савченко, цей принцип відіграє у навчанні дітей молодшого шкільного віку, оскільки їм властиве конкретно-образне мислення [11, с. 115]. Інші дослідники О. Литньовська і Г. Багрянцева відмічають, що «12–15% інформації людина сприймає на основі аудіальної форми і 25% за допомогою зорового сприймання. Якщо ці обидва канали використовувати одночасно, то можна отримати до 65% інформації» [4, с. 142]. Отже, наочність сама по собі в процесі навчання ніякої особливої ролі не грає, вона ефективна тільки в поєднанні зі словом учителя.

З метою активізації текстотворення на уроках української мови передбачається широке використання наочності у вигляді ілюстративних і вербальних опор.

Ілюстративні опори включають серії малюнків, репродукції, фотографії, малюнки, кінофільми. Основна їх функція, з нашої точки зору, полягає у полегшенні сприйняття тексту, підказці та допомозі розташовувати порядок змісту тексту, створювати тексти різних типів тощо.

До вербальних опор відносяться план, ключові слова, питання, зразки, схеми, що організовують спостереження за будовою тексту як цілого, тексту-опису, розповіді, міркуванню, дозволяють правильно створити висловлювання.

Для написання твору вчитель привертає увагу дітей до об'єктів живої природи, тобто натуральної наочності.

На сучасному етапі наочність нерозривно пов'язана із застосуванням технічних засобів, а саме мультимедійної презентації та інтерактивної дошки.

Мультимедійна презентація передбачає послідовну демонстрацію слайдів, об'єднаних однією тематикою, тому вона є незамінним інструментом при підготовці до створення тексту-розповіді, опису, міркування. За допомогою мультимедійного проекту демонструються слайди, створені в програмі Microsoft Power Point, на яких можна помістити малюнки, портрет письменника, його роботи, персонажів твору, план, здійснити завдання над словом, наприклад, вибрати потрібне слово з ряду синонімів тощо.

Інтерактивна дошка представляє собою сенсорний екран, приєднаний до комп'ютера, зображення з якого передається на основі проектору. Широкі можливості відкриває вона під час роботи з текстом: виділення кольором слів, словосполучень, речень, що вказують на основну думку, створення послідовності змісту. На

уроках підготовки до побудови власного твору демонструються репродукції картин, здійснюється відбір матеріалу (слова, словосполучення) тощо.

Таким чином, принцип наочності забезпечує зв'язок між конкретним і абстрактним, дозволяє підготувати матеріал ілюстративного та інформаційного характеру, що в свою чергу стимулює сприймання й осмислення інформації та створення текстів.

Розробляючи теоретичні основи текстотворення, ми дійшли висновку, що успіх побудови нової оптимальної системи створення текстів перебуває у прямій залежності від реалізації в практиці навчання методичних принципів, що обумовлені комунікативним підходом уроків української мови: текстоцентризму, комунікативної спрямованості навчання.

Текстотворча діяльність уроку української мови базується на *принципі текстоцентризму*, заснованого Т. Ладиженською, яка у другій половині ХХ століття до складових зв'язного мовлення вводить поняття «мовленнєве висловлювання», «текст – як результат акту комунікації», які в наш час є одними з ключових у змісті сучасної методики навчання мови. Принцип текстоцентризму виділяють у своїх дослідженнях З. Бакум, А. Бистрова, О. Горошкіна, М. Голуб, Т. Донченко, Т. Ладиженська та ін.

Цілком погоджуємося з думкою З. Бакум про те, що принцип текстоцентризму «передбачає визнання тексту як найважливішої одиниці в навчанні рідної мови» [1, с. 92]. На текстовій основі засвоюються певні поняття та вміння, що дозволяють навчати школярів створювати тексти.

Отже, цей принцип передбачає таку організацію навчального процесу з текстом, при якій здійснюється робота над текстотворенням.

Принцип комунікативної спрямованості навчання не є новим. Його розвиток припадає на 60–70-ті роки минулого століття, коли активно розробляється проблема зв'язного мовлення, метою якого, за дослідженням Т. Ладиженської, є формування та удосконалення комунікативних умінь учнів створювати усні та письмові висловлювання різних стилів і жанрів. Підтримуючи цю думку, Ю. Пассова зазначає, що цей принцип на перший план в якості найважливішої мети навчання висуває розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь [9].

Головним засобом, що дозволяє формувати вміння створювати тексти в усній і писемній формі, виступають комунікативні вправи. Зазначимо, що змістом цих вправ є комунікативні установки, під якими розумі-

ються словесні дії, що організують спілкування учнів, залучають їх в текстотворення. У нашому випадку вони вимагають від учнів цілої низки дій: формулювати тему, основну думку, будувати текст відповідно до структури певного типу, підбирати ознаки предмету, знаходити аргументи, докази тощо.

Підкреслимо, що в одну вправу включаються декілька установок, котрі визначають послідовність дій школяра, тобто перед тим як відтворити власний текст, школярі сприймають та інтерпретують його, а потім створюють.

Таким чином, окреслені шляхи реалізації принципу комунікативної спрямованості допоможуть нам знайти конкретні форми і способи його впровадження в процесі текстотворення на уроках української мови.

Окрім названих принципів, що усталилися в методиці зв'язного мовлення, доцільно реалізовувати принципи мовленнєвого розвитку, котрі впливають на процес текстотворення. *Принцип розуміння мовних значень* (лексичних, синтаксичних) обумовлений осмисленням і правильним вибором значень слів у побудові речень у тексті. З цього приводу О. Лобчук відмічає, що дитина легко засвоює текст, якщо вона розуміє значення слова та смисл речення. Тому кожне нове слова має бути донесене до свідомості дитей одразу ж, як тільки вони його почули [5].

Іншим є *принцип розвитку чуття мови*, котрий спрямований на усвідомлення правильності свого і чужого мовлення; розуміння ролі слова, словосполучення в оформленні і передачі думки; усне й письмове вміння висловлювати свої думки; володіння культурою усного і писемного мовлення [8].

Суть принципу *виразності мови*, на думку Л. Федоренко, полягає в тому, що «засвоюючи засоби виразності мови, учні відчують, як людина виражає свої почуття, свою оцінку дійсності» [13, с. 30]. Як правило, цей принцип передбачає полегшення сприймання та розуміння висловлювання. Воно проявляється у здатності відчувати виразні його конотації (відтінки), тобто інтонацію, яка в свою чергу виконує функції членування мовленнєвого потоку на смислові блоки, оформлення висловлювань у єдине ціле, розрізнення комунікативних типів висловлювання, виступає як фактор емоційно-естетичного впливу, а також як емоційні відтінки слів, оборотів мовлення.

У навчанні текстотворенню слід керуватися *принципом випереджаючого засвоєння усного мовлення перед писемним*, що відображає природну закономірність мовленнєвого розвитку дитини. Такої точки зору дотримується чимало вчених-ме-

тодистів, як-от М. Вашуленко, М. Львов, М. Наумчук, О. Хорошковська та інші. У текстотворенні цей принцип характеризується на початковому етапі створенням усних текстів, потім письмових.

Здійснений аналіз проблеми дозволяє зробити висновок про те, що основою формування текстотворення є застосування взаємопов'язаних та взаємообумовлених принципів, котрі дозволяють молодшим школярам навчитися створювати тексти.

Перспективу подальших пошуків у напрямку дослідження вбачаємо в розробці методики навчання молодших школярів створювати всі типи текстів, оскільки виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бакум З. Принципи навчання фонетики укр. мови / З. Бакум. // Науковий вісник Кіровоградського державного педагогічного університету. Філологічні студії. – 2012. – Вип. 3. – С. 131–138.
2. Голобородько Е. Преемственность и перспективность в изучении глагола и его особых форм в школах с украинским языком обучения : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания» / Е. Голобородько. – М., 1976. – 174 с.
3. Дидактика средней школы / [под ред. М. Данилова, М. Скаткина]. – М. : Просвещение, 1975. – 302 с.
4. Литневская Е. Методика преподавания русского языка в средней школе / Е. Литневская, В. Багрянцева. – М. : Академический проект, 2006. – 590 с.
5. Лобчук О. Навчання мовленнєвої діяльності на уроках мови. Початкові класи. – О. Лобчук. – К. : Рад. школа, 2008. – 78 с.
6. Львов М. Словарь-справочник по методике русского языка / М. Львов. – М. : Просвещение, 1988. – 240 с.
7. Малафіїк І. Дидактика / І. Малафіїк. – К. : Кондор, 2005. – 397 с.
8. Методика навчання української мови в початковій школі : [навчально-методичний посібник] / за наук. ред. М. Вашуленка. – К. : Літера ЛТД, 2011. – 364 с.
9. Пассов Е. Основы коммуникативной методики обучения иностранному общению / Е. Пассов. – М. : Рус.яз., 1989. – 276 с.
10. Плиско К. Принципы, методы навчання української мови (Теоретичний аспект) / К. Плиско. – Харків : Основа, 1995. – 240 с.
11. Савченко О. Дидактика початкової школи / О. Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 504 с.
12. Савченко О. Методика читання у початкових класах / О. Савченко. – К. : Освіта, 2007. – 124 с.
13. Федоренко Л. Закономерности усвоения родной речи / Л. Федоренко. – М. : Просвещение, 1984. – 160 с.
14. Яблонська Т. Дидактичні засади навчання іншомовного читання молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / Т. Яблонська. – О., 2004. – 223 с.
15. Якса Н. Основы педагогических знаний / Н. Якса. – К. : Знання, 2007. – 358 с.